DOI: https://doi.org/10.37547/supsci-ojhpl-06-10-76 **Pages: 699-707**

Oriental Journal of History, Politics and Law

SUPPORT SCIENCE

ORIENTAL JOURNAL OF HISTORY, POLITICS AND LAW

journal homepage:
https://www.supportscience.uz/index.php/ojhpl

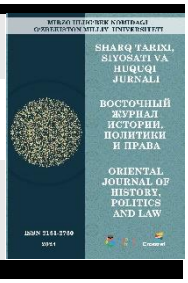

URBANIZATION PROCESSES AND URBAN POPULATION GROWTH IN THE TURKESTAN GOVERNOR-GENERALSHIP

Akram Madaminovich Sattarov
Associate Professor at Andijan State Medical Institute
E-mail: tadqiqotchisattarov@gmail.com
Science ID: FAN-0826-0055
Andijan, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: Russian Turkestan, urbanization, urban population, census, Tashkent, Ferghana, migration, railways.

Received: 21.10.26
Accepted: 22.10.26
Published: 23.10.26

Abstract: Drawing on archival documents, periodical publications, and scholarly literature, this article examines the involvement of the population of the Khorezm region in military training during 1941–1945. With the outbreak of the Second World War, military mobilization was declared in the Soviet Union, and particular attention was devoted to preparing the population for military service. Beginning on 1 October 1941, universal military training classes were organized in the Khorezm region for men aged 16 to 50. The study addresses the organization of military training, the establishment of training facilities, the preparation of reserve military personnel, women's participation in military training, and the establishment of military instruction rooms in educational institutions. It also examines civil defence and the preparation of the population for protection against aerial and chemical attacks.

TURKISTON GENERAL-GUBERNATORLIGIDA URBANIZATSIYA JARAYONLARI VA SHAHAR AHOLISINING KO'PAYISHI

Akram Madaminovich Sattarov
Andijon davlat tibbiyot instituti dotsenti
tadqiqotchisattarov@gmail.com
Ilmiy identifikatsiya raqami: FAN-0826-0055
Andijon, O'zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so‘zlar: Turkiston, urbanizatsiya, shahar aholisi, aholi ro‘yxati, Toshkent, Farg‘ona vodiysi, migratsiya, temir yo‘l, mustamlaka boshqaruvi.

Annotatsiya: Maqolada Turkiston general-gubernatorligidagi urbanizatsiya XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlaridagi mustamlaka boshqaruvi, transport aloqalari va tarixiy shaharlar tizimi doirasida o‘rganiladi. Tadqiqot 1897-yilgi aholi ro‘yxatining Sirdaryo, Samarqand va Farg‘ona viloyatlari jadvallari hamda e’lon qilingan tarixiy adabiyotlarning manbashunoslik tahliliga asoslanadi. Hisob-kitoblar uch viloyatda shahar aholisi ulushi 15,99 foiz bo‘lganini, biroq shaharliklarning hududiy to‘planishi bir xil kechmaganini ko‘rsatadi. Toshkentning viloyat markazi sifatidagi mavqeyi Farg‘ona vodiysining ko‘p markazli shahar tizimi bilan taqqoslanadi. Shahar aholisining ko‘payishi haqidagi keyingi hisoblar ro‘yxat natijalari bilan bir xil aniqlikdagi kuzatuv sifatida qabul qilinmaydi. Urbanizatsiya demografik kengayish, ma’muriy o‘zgarish va ijtimoiy makonning qayta tashkil topishi birligida talqin etiladi.

ПРОЦЕССЫ УРБАНИЗАЦИИ И РОСТ ГОРОДСКОГО НАСЕЛЕНИЯ В ТУРКЕСТАНСКОМ ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРСТВЕ

Акрам Мадаминович Саттаров
Доцент Андижанского государственного медицинского института
tadqiqotchisattarov@gmail.com
Научный идентификационный номер: FAN-0826-0055
Андижан, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Туркестан, урбанизация, городское население, перепись населения, Ташкент, Ферганская долина, миграция, железная дорога, колониальная администрация.

Аннотация: В статье исследуется урбанизация в Туркестанском генерал-губернаторстве в рамках колониального управления, транспортных связей и системы исторических городов во второй половине XIX – начале XX века. Исследование основано на анализе источников: таблиц переписи населения Сырдарьинской, Самаркандской и Ферганской областей 1897 года, а также опубликованной исторической литературы. Расчеты показывают, что доля городского населения в трех областях составляла 15,99 процента, но территориальная концентрация городских жителей была

неравномерной. Положение Ташкента как регионального центра сопоставляется с многоцентровой городской системой Ферганской долины. Более поздние оценки роста городского населения не могут рассматриваться как данные той же точности, что и результаты переписи. Урбанизация интерпретируется как сочетание демографического роста, административных изменений и реорганизации социального пространства.

Kirish. Turkiston shaharlarining XIX asr ikkinchi yarmi va XX asr boshlaridagi rivojlanishi avvaldan shakllangan mahalliy shahar madaniyati bilan Rossiya imperiyasi o‘rnatgan boshqaruvning o‘zaro ta’siri sharoitida kechdi. Savdo, hunarmandchilik, diniy ta’lim va mahalla aloqalariga tayangan markazlar yangi ma’muriy hamda transport vazifalari bilan to‘ldirildi. Shu sababli urbanizatsiyani faqat rus aholisining ko‘chib kelishi yoki yangi qurilishlar bilan izohlash tarixiy jarayonni toraytiradi.

Maqolaning xronologik doirasi general-gubernatorlik tashkil etilgan 1867-yildan 1917-yildagi siyosiy o‘zgarishlargacha bo‘lgan davrni qamrab oladi. Asosiy miqdoriy kuzatuv 1897-yilga tegishli. Sirdaryo, Samarqand va Farg‘ona viloyatlari qiyosiy tahlil markazi sifatida tanlangan. Buxoro amirligi va Xiva xonligi general-gubernatorlikning oddiy viloyatlari bo‘lmagani sababli ularning aholisi ushbu hisob-kitoblarga qo‘shilmadi. Tarixiy viloyatlar chegaralari bugungi davlatlar chegaralariga tenglashtirilmaydi.

Mavzuning tarixshunosligida turli yondashuvlar mavjud. J. Sahadeo Toshkentni mustamlaka jamiyati sifatida o‘rganib, amaldorlar bilan birga ishchilar, ayollar va mahalliy savdogarlarning tajribalariga e’tibor qaratadi [4]. A. Morrison Samarqand va uning atrofidagi boshqaruvni qiyosiy imperiya tarixi doirasida tahlil qiladi [5]. A. Khalidning tadqiqoti esa mahalliy jamiyatning madaniy yangilanishini mustamlaka sharoiti bilan bog‘laydi [6]. Bu yondashuvlar demografik ko‘rsatkichlarni ijtimoiy munosabatlardan ajratmaslikka undaydi.

Tadqiqotning maqsadi shahar aholisi miqdori, uning hududiy to‘planishi va ko‘payish omillarini manbalarning imkoniyatlari doirasida aniqlashdir. Asosiy savollar quyidagilardan iborat: uch viloyatda urbanizatsiya darajasi qanchalik farqlangan; yirik shaharning ustunligi qanday o‘lchanadi; keyingi davr hisoblari aholining o‘sishi haqida qanday xulosa chiqarishga imkon beradi? Maqolaning hissasi tekshiriladigan statistik ko‘rsatkichlarni tarixiy talqin va manba cheklovlari bilan birga taqdim etishidadir.

Materiallar va metodlar. Tadqiqotning birlamchi miqdoriy bazasi 1897-yilgi Rossiya imperiyasi birinchi umumiy aholi ro‘yxatining e’lon qilingan viloyat natijalaridir. Sirdaryo, Samarqand va Farg‘ona bo‘yicha jadvallarning Demoscope Weekly elektron qayta nashrlari ishlatildi [1–3]. Mazkur jadvallar ro‘yxat paytida mavjud bo‘lgan aholini jinslar, uyezdlar va rasmiy shaharlar kesimida beradi. Tadqiqotda e’lon qilinmagan arxiv hujjatlari jalb etilmagan.

Tarixiy-qiyosiy usul shaharlar tizimidagi farqlarni, manbashunoslik tanqidi esa kuzatuvlarning kelib chiqishi va qamrovini aniqlash uchun qo‘llanildi. Avvalo bir yilga mansub viloyat aholisi bilan shahar aholisi ajratildi. So‘ng shahar aholisi jami aholiga bo‘linib, yuzga ko‘paytirildi. Natija urbanizatsiyaning ma’muriy-statistik ko‘rsatkichi sifatida qabul qilindi; u barcha iqtisodiy shahar tipidagi manzilgohlarni to‘liq qamrab olishi shart emas.

Hududiy to‘planishni baholashda yirik shaharning tegishli viloyat shahar aholisi tarkibidagi ulushi hisoblandi. Uch viloyat yig‘indisi uchun ulush oddiy foizlar o‘rtachasi orqali emas, shahar aholisi yig‘indisini jami aholi yig‘indisiga nisbatlash orqali topildi. Yaxlitlash ikki kasr xonasigacha bajarildi. Barcha hosila ko‘rsatkichlar muallif hisob-kitobi bo‘lib, manbadagi tayyor xulosa sifatida berilmadi.

Aholi ko‘payishini tahlil qilishda uch jarayon farqlandi: tabiiy harakat, migratsiya va ma’muriy chegaraning o‘zgarishi. Ularning alohida hissasini aniqlash uchun tug‘ilish, o‘lim, kelish-ketish hamda shahar chegaralari haqidagi bir xil qamrovli ma’lumotlar zarur. Mavjud jadvallar bunday to‘liq balansni bermaydi. Shuning uchun erkaklar ustunligi yoki aholi sonining farqi migratsiyaning aniq hajmi sifatida talqin qilinmadi.

1897-yilgi ro‘yxat keyingi ma’muriy baholardan ajratib o‘rganildi. Shahar sonining o‘sishi, uning hududiy kengayishi va aholining shaharlarda yashash ulushi bir xil ko‘rsatkich emas. Tadqiqot natijalari uch viloyatga taalluqli; ular butun general-gubernatorlikning barcha hududlari uchun to‘liq urbanizatsiya indeksi hisoblanmaydi.

Natijalar

Viloyatlar bo‘yicha urbanizatsiya darajasi

1-jadval. Uch viloyatda shahar aholisi va uning ulushi (1897-yil)

Viloyat	Jami aholi kishi	Shahar aholisi kishi	Ulush foiz
Sirdaryo	1 478 398	205 596	13,91
Samarqand	860 021	135 313	15,73
Farg‘ona	1 572 214	284 358	18,09
Uch viloyat jami	3 910 633	625 267	15,99

Manba: 1897-yilgi ro‘yxatning viloyat natijalari [1–3]. Ulushlar va jami qator muallif tomonidan hisoblangan.

Hisob-kitobda Farg‘ona viloyati 18,09 foiz bilan ajralib turadi. Samarqandda bu ko‘rsatkich 15,73, Sirdaryoda 13,91 foizni tashkil etadi. Farq tarixiy shaharlar tarmog‘i va viloyat hududining tarkibini birga ko‘rib chiqish zarurligini ko‘rsatadi. Katta shaharning mavjudligi o‘z-o‘zidan viloyatning umumiy urbanizatsiya darajasini eng yuqori qilmaydi.

Uch viloyat bo‘yicha 625 267 shaharlik qayd etilgan. Bu miqdor shu hududlarning jami aholisi bilan nisbatlanganda 15,99 foizni beradi. Qolgan aholi ro‘yxatning shaharlar tashqarisidagi toifasiga kiradi. Mazkur hisob qishloq xo‘jaligiga bog‘liq joylashuvning katta o‘rin tutganini ko‘rsatadi, ammo shaharlarning iqtisodiy va siyosiy ta’siri ham xuddi shu foiz bilan o‘lchanadi, degan xulosani bermaydi.

Natijadan kelib chiqadigan metodologik xulosa shuki, urbanizatsiya darajasi shahar kattaligi bilan birga o‘rganilishi kerak. Bir viloyatda yirik markaz ustun bo‘lishi, boshqasida esa bir nechta o‘rta va katta shaharlar o‘rtasida aholi taqsimlanishi mumkin. Keyingi taqqoslash ushbu ikki holatni ajratishga qaratildi.

Yirik shaharlar va hududiy to‘planish

2-jadval. Tanlangan shaharlarning aholisi (1897-yil)

Shahar	Aholi soni kishi	Tarixiy viloyat
Toshkent	155 673	Sirdaryo
Qo‘qon	81 354	Farg‘ona
Namangan	62 017	Farg‘ona
Samarqand	55 128	Samarqand
Andijon	47 627	Farg‘ona
Eski Marg‘ilon	36 490	Farg‘ona
Yangi Marg‘ilon	8 928	Farg‘ona

Manba: 1897-yilgi ro‘yxat jadvallari [1–3]. Eski va Yangi Marg‘ilon alohida statistik birliklar sifatida saqlangan.

Toshkent Sirdaryo viloyati shaharliklarining 75,72 foizini jamlagan. Farg‘onada eng yirik Qo‘qonning tegishli ulushi 28,61 foiz bo‘lgan. Samarqand shahri o‘z viloyati shahar aholisining

40,74 foizini tashkil etgan. Bu nisbatlar bir xil darajadagi to‘planish kuzatilmaganini ko‘rsatadi: Toshkentning yetakchiligi Farg‘onadagi markazlararo taqsimotdan ancha kuchli.

Farg‘ona natijasi urbanizatsiyaning bitta viloyat markazi bilan cheklanmaganini ko‘rsatadi. Eski Marg‘ilon bilan Yangi Marg‘ilonni qo‘shib yuborish esa tarixiy markaz va yangi ma’muriy manzilgoh farqini yashiradi. Shuning uchun shahar nomi va statistik birligining manbada qanday berilgani mazmunli hisoblanadi. Mazkur tafovutni keyingi davr nomlari bilan avtomatik almashtirish maqsadga muvofiq emas.

Jadval barcha shaharlarning to‘liq ro‘yxati emas. U yirik mahalliy markazlar va yangi ma’muriy markazning bir kesimdagi hajmini taqqoslash uchun tuzilgan. Bu sonlar har bir shaharning avvalgi davrga nisbatan qancha o‘sganini mustaqil ravishda ko‘rsatmaydi.

Shahar aholisi ko‘payishi haqidagi dalillar

Vaqt bo‘yicha o‘sishga oid ma’lumotlar bir xil sifatga ega emas. Brokgauz va Yefron ensiklopediyasining 1907-yilgi qo‘shimchasida Toshkent aholisi (1897-yil)da 155 673, 1905-yilga kelib 188 000 kishi sifatida keltirilgan [7]. Ikki son orasidagi arifmetik farq 32 327 kishi, nisbiy farq esa taxminan 20,77 foizdir. Bu natija ro‘yxat bilan keyingi baho o‘rtasidagi farqni ifodalaydi; uni qamrovi to‘liq bir xil ikki ro‘yxat asosidagi aniq o‘sish sur’ati deb bo‘lmaydi.

G. Safarovning 1921-yilda chop etilgan asarida 1897–1907-yillar uchun shahar aholisi ortishi Farg‘onada 49,27, Samarqand viloyatida 30,90 va Sirdaryoda 23,28 foiz deb beriladi [8]. Ushbu ma’lumot o‘sha davrga yaqin umumlashtirishdir. Biroq uning siyosiy yo‘nalishi, keyingi yil hisobining kelib chiqishi va ro‘yxat bilan taqqoslanish darajasi tanqidiy tekshiruvni talab etadi. Shu sababli bu foizlar asosida yangi mutlaq sonlar tiklanmadi.

Ikki manba shaharlardagi demografik kengayish yo‘nalishini ko‘rsatadi, ammo tabiiy o‘sish bilan ko‘chib kelish hissasini ajratmaydi. Migratsiya mavjud bo‘lganini tasdiqlovchi sifat dalillari ham uning ulushini hisoblashga yetmaydi. Shuningdek, vaqtincha yashovchilar, harbiylar va mavsumiy ishchilar hisobining o‘zgarishi ko‘rsatkichlarga ta’sir qilishi mumkin. Bular mazkur farqlarni tushuntirishda tekshirilishi zarur bo‘lgan ehtimollardir.

Shahar aholisining ko‘payishi bilan urbanizatsiya darajasining oshishi ham ajratilishi lozim. Shaharliklar soni ortgan taqdirda ham viloyat jami aholisi undan tezroq ko‘paysa, shaharliklar ulushi kamayishi mumkin. Demak, aholi o‘sishi haqida gapirish uchun shahar qatori, urbanizatsiya tezlashgani haqida gapirish uchun esa shahar va jami aholi qatorlari birgalikda zarur. Mazkur ishda ikkinchi turdagi uzluksiz qator mavjud emasligi hisobga olindi.

Muhokama. Natijalar Turkistonda urbanizatsiyani yagona shakldagi jarayon deb baholash qiyinligini ko‘rsatadi. Toshkentning katta ulushi uning o‘lka boshqaruvidagi vazifasi bilan muvofiq keladi. Biroq bu moslik ma’muriy maqom aholining qanchasini jalb qilganini son

jihatdan aniqlamaydi. Buning uchun turli maqomdagi shaharlarning bir necha davrdagi ko‘rsatkichlarini taqqoslash talab etiladi. Hozirgi natija markazning ustunligini o‘lchaydi, uning barcha sabablarini emas.

Mustamlaka shahrini tahlil qilishda eski va yangi qismlar munosabati muhimdir. Bunday farqni faqat ko‘cha tuzilishi yoki me’moriy uslub bilan cheklash yetarli emas. Boshqaruvga yaqinlik, xizmatlardan foydalanish, yer va uy-joyga kirish imkoniyati ham shahar makonining ijtimoiy mazmunini tashkil etadi. Ushbu savollarni ko‘tarish aholining son jihatdan ortishi barcha guruhlar uchun teng sharoit yaratganini oldindan faraz qilishdan saqlaydi.

Sahadeoning Toshkent haqidagi tadqiqoti mustamlaka jamiyatini bir xil manfaatga ega guruhlar yig‘indisi sifatida ko‘rmaslikka yordam beradi [4]. Morrisonning xulosalari esa boshqaruv imkoniyatlari mablag‘, bilim va malakali xodimlar yetishmasligi bilan cheklanganini, mahalliy elitalar o‘z ta’sirini saqlab qolganini ko‘rsatadi [5]. Demak, shahar o‘zgarishini ma’muriyatning izchil va to‘liq amalga oshirilgan rejasi deb talqin qilish ham ehtiyotkorlikni talab etadi.

Tadqiqotning talqinicha, eski savdo markazlari bilan yangi boshqaruv manzilgohlari o‘zaro bog‘langan, ammo bir-birini to‘liq almashtirmagan tizimni hosil qilgan. Buni tekshirish uchun bozor joylashuvi, uy-joy ijarasi, yer bitimlari va aholi kasblari haqidagi qatorlar zarur. Ayni paytda jadvallarda eski markazlarning katta aholi hajmi saqlanganligi urbanizatsiyani faqat yangi mustamlaka shaharlari paydo bo‘lishiga tenglashtirishga asos yo‘qligini ko‘rsatadi.

Temir yo‘l shaharlarning tashqi bozorlar bilan bog‘lanishida muhim o‘zgarish yaratdi. “O‘zbekiston temir yo‘llari” tarixiy ma’lumotida 1899-yilda Toshkent va Farg‘ona vodiysining Andijongacha bo‘lgan yo‘nalishlari ishga tushgani qayd etiladi [9]. Toshkent shahar hokimligining tarixiy axborotida Orenburg–Toshkent yo‘li 1906-yilda ochilgani ko‘rsatilgan [10]. Bu sanalar 1897-yilgi kesim yirik transport kengayishlarining ayrimlaridan oldingi holatni ifodalashini anglatadi.

Transport aloqalarining kuchayishi yuk tashish, ombor, ta’mirlash va savdo xizmatlariga talab yaratishi mumkin. Bunday talab ishchi kuchining ayrim tugunlarga ko‘chishini rag‘batlantiradigan mexanizm sifatida qaraladi. Lekin mazkur maqolada bekatlar kesimidagi bandlik va ko‘chib kelganlar soni o‘lchanmagan. Shu bois temir yo‘l ochilishi bilan aholi ko‘payishi o‘rtasidagi vaqt jihatidagi yaqinlik sababiy ta’sirning aniq miqdori sifatida taqdim etilmaydi.

Savdo aloqalarini talqin qilishda mahalliy ishlab chiqarishning davomiyligini ham hisobga olish kerak. Hunarmand, bozor vositachisi va tashuvchi shahar iqtisodiyotida turli vazifalarni bajargan. Qishloq bilan shaharning bog‘liqligi urbanizatsiya natijasida birdan uzilgan deb

qarashga asos yo‘q. Aksincha, mahsulotni yig‘ish va sotish jarayonlari shahar hamda uning atrofini bir-biriga bog‘lovchi tahlil yo‘nalishini beradi.

Migratsiya esa faqat imperiyaning markaziy hududlaridan kelganlar bilan cheklanmaydi. Qishloqdan shaharga, shaharlar o‘rtasida va mavsumiy ish uchun harakatlanish alohida o‘rganilishi zarur. Aholining kelib chiqishi, ona tili va kasbi bir xil tushunchalar emas; bir belgidan ikkinchisining aniq hajmini chiqarib bo‘lmaydi. Mazkur farqlar keyingi tadqiqotning asosiy savollaridan biri bo‘lishi lozim.

Umumiy talqin shuki, transport, boshqaruv va bozor aloqalari mavjud shaharlar tizimiga yangi vazifalar qo‘shgan. Ularning ta’siri hududiy tarmoq va mahalliy sharoitga qarab farqlangan bo‘lishi mumkin. Taqqoslash uchun tanlangan shaharlarning turli hajmi shu ehtimolni o‘rganishga asos beradi, lekin uni yakuniy isbotlamaydi.

Xulosa. Tadqiqot Turkiston general-gubernatorligida urbanizatsiya tarixiy shaharlar tarmog‘i saqlangan holda, mustamlaka boshqaruvi va yangi transport aloqalari sharoitida kechganini ko‘rsatadi. Miqdoriy tahlilda aholi soni, shahar aholisi ulushi va viloyat ichidagi to‘planish alohida mezonlar sifatida qo‘llanildi. Ularni bir-biriga tenglashtirmaslik hududiy rivojlanishning turli ko‘rinishlarini farqlash imkonini berdi.

1897-yilda Sirdaryo, Samarqand va Farg‘ona viloyatlarining yig‘ma urbanizatsiya ko‘rsatkichi 15,99 foizni tashkil etgan. Farg‘onada shaharliklar ulushi yuqoriroq bo‘lgan holda, Sirdaryoda aholi bir yirik markazda kuchliroq to‘plangan. Toshkentning viloyat shaharliklari tarkibidagi ustunligi bilan Farg‘onadagi bir nechta yirik markaz mavjudligi urbanizatsiyaning turli hududiy shakllarini ifodalaydi. Shu sababli yirik shahar hajmi viloyatning urbanizatsiya darajasini yakka holda belgilamaydi.

Shahar aholisi ko‘payishi haqidagi keyingi hisoblar demografik kengayish yo‘nalishini ko‘rsatadi. Biroq ularning ro‘yxat ma’lumotlari bilan qamrov va aniqlik jihatidan teng emasligi saqlanadi. Tabiiy o‘sish, migratsiya va chegaralar o‘zgarishi hissasi mavjud manbalar yordamida ajratilmadi. Demak, o‘sishning barcha qismini bitta omilga, xususan, tashqi ko‘chirish siyosati yoki temir yo‘lga bog‘lash ushbu tadqiqotning daliliy imkoniyatidan tashqarida qoladi.

Maqolaning metodik natijasi tarixiy urbanizatsiyani baholashda ma’muriy birlik, sana va aholi toifasini doimiy nazorat qilish zarurligidir. Butun o‘lka haqidagi xulosa uchun boshqa viloyatlarni ham xuddi shu mezonlarda qamrab olish kerak. Bugungi davlat hududiga oid umumlashtirish esa tarixiy chegaralarni qayta moslashtirishni talab qiladi.

Keyingi izlanishlarda viloyat sharhlari, shahar rejalari, metrika daftarlari va kelgan-ketganlar qaydlarini o‘zaro solishtirish taklif etiladi. Shahar chegaralari saqlangan qatorlar tuzilsa, o‘sish sur’atlari aniqroq baholanadi. Kasb, jins va istiqomat muddati bo‘yicha ma’lumotlar esa

demografik kengayishning qaysi ijtimoiy guruhlar hamda iqtisodiy vazifalar bilan bog‘liq bo‘lganini tushuntirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Сырдарьинская область. Viloyat natijalarining elektron qayta nashri. Demoscope Weekly. https://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_gub_97.php?reg=86

2. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Самаркандская область. Viloyat natijalarining elektron qayta nashri. Demoscope Weekly. https://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_gub_97.php?reg=83

3. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Ферганская область. Viloyat natijalarining elektron qayta nashri. Demoscope Weekly. https://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_gub_97.php?reg=89

4. Sahadeo J. Russian Colonial Society in Tashkent, 1865–1923. Bloomington: Indiana University Press, 2007.

5. Morrison A. Russian Rule in Samarkand 1868–1910: A Comparison with British India. Oxford: Oxford University Press, 2008. https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199547371.001.0001

6. Khalid A. The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia. Berkeley: University of California Press, 1998. https://publishing.cdlib.org/ucpressebooks/public/book/the-politics-of-muslim-cultural-reform-jadidism-in-central-asia.html

7. Ташкент. Дополнение // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. Доп. т. IIа. Санкт-Петербург, 1907. С. 742. Elektron matn: https://ru.wikisource.org/wiki/ЭСБЕ/Ташкент

8. Сафаров Г. И. Колониальная революция (Опыт Туркестана). Москва: Госиздат, 1921. Elektron matn: https://ru.djvu.online/file/e73bkLFu2aKWt

9. O‘zbekiston temir yo‘llari AJ. The history of railways in Uzbekistan. https://railway.uz/en/gazhk/istoriya_zheleznykh_dorog/

10. Toshkent shahar hokimligi. Railway Station. Tarixiy axborot. https://tashkent.uz/en/city/interesting-places/85